

İSLÂMİYET ÖNCESİ (CÂHİLİYE DEVRİ) ARAP KÜLTÜRÜNDE RİVÂYET YA DA TARİH BİLİNCİ

Emine Sonnur ÖZCAN*

İnsanoğlunun zihniyetini geçmişi belirler. Geçmişinden taşıdığı akılla o, bugüne ve yarına ilişkin reflekslerini ortaya koyar. Toplumların gerçeklik algıları da bu reflekslerden biridir. Geçmiş, gerçeklik ve yaşam arasında *olmazsa olmaz* türden ilişkiler söz konusudur. Oswald Spengler'in ifadesiyle gerçek, "insanın içerisine doğduğu dünyanın tasvirinden ibarettir."¹ Dolayısıyla, toplumların gerçeklik algıları, dün ve bugün içinde buldukları fiziksel ve ruhsal koşulların ürünü olup görecelidir. Fiziksel koşulları coğrafya, iklim vb. unsurlar oluştururken, ruhsal koşullar üzerinde büyük ölçüde inanç sistemleri etkilidir. Toplulukların ruhsal koşullarını biçimlendiren dinler ve ideolojiler, bir tür zihniyet turnusolu olarak da değerlendirilebilecek özellikler taşırlar ve neredeyse tüm sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik dışavurumlarda belirleyicidirler.

Gerçeklik algısı, zaman içinde bireysel ve toplumsal kriterleri; iyi-kötü, doğru-yanlış gibi normları oluşturur. Diğer taraftan, geçmişin ürünü olan gerçeklik, toplumsal ve moral anlamda meşrûlaşan ölçütleriyle tarihsel gerçekliği, dolayısıyla geçmişin kayıt altına alınması anlamına gelen tarihyazıcılığı da inşâ eder. Bu bağlamda dinlerin belirleyiciliği tartışılmazdır. Örneğin, Batı kültürünün gerçeklik ve tarih anlayışı, iki büyük din -Yahudilik ve Hıristiyanlık- tarafından biçimlenmiş olup; kutsalın tarih aracılığıyla tezâhürü ilkesine dayanmaktadır.² Söz konusu ilkenin itkisiyle *tarihte neler*

---

* Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü.

¹ Oswald Spengler, *Decline of West*, Translation: Charles Francis Atkinson, G.Allan Unwin Ltd., 1922, s. XIII.

² Michael Allen, "Universal History 300-1000: Origins and Western Developments", *Historiography in the Middle Ages*, Brill, 2003, s. 17; Petra Bahr, "Religious Claims of Truth Versus Critical Method in Western Tradition", *Historical Truth, Historical Criticism and Ideology*, Brill, 2005, s. 1; Petra Bahr, şöyle demektedir: "Kutsalın imkânlılığa bağlı oluşu,

olduğuna yönelen Batılı zihniyetin, tarihsel gerçeklikle ilişkisi, asırlar içinde ortaya çıkan teolojik ayrışmalar ve seküler yaklaşımlarla evrilmiş ve dönüşmüşse de anılan ilke etkisini hiçbir zaman bütünüyle kaybetmemiştir. Bu bakımdan, tarihyazıcılığı aynı zamanda, bir milletin sahip olduğu zihniyetin âdeta bir *genetik haritası* durumundadır.

Arap tarihçi Abdulaziz ed-Dûrî'ye göre, İslâm tarihyazımı hadîs, kahramanlık hikâyeleri, soy zincirleri, İslâmî ilkeler, kabilevî eğilim, dil bilimi, Arap imparatorluğu ve coğrafya asabiyetinden etkilenmiştir.³ Esasen, tüm bu belirleyici unsurlar aynı zamanda kültürel göreliliğin tezâhürleridirler. Durulan noktadan, yani insanların kendi gerçekliklerini inşâ ettikleri kültür coğrafyalarından imkân ölçüsünde sıyrılmaya çalışıp, farklı bir kültürün tarihsel gerçeklik algılamalarına yaklaşabilmelerinde dinî iklimin ortaklığı belli bir kolaylık sağlayabilir. Ancak çok fazla belirleyici olabileceği düşünülemez; çünkü bilindiği üzere dinler, temel kurallar dışında tâli uygulamalarda, tarihsel ve dolayısıyla kendine has kültürel arketiplerle biçimlenirler.

Konuya girecek olursak öncelikle, böyle bir başlık altında değerlendirileceklerin, İslâm'ın gelişinden yaklaşık bir asır sonra kaleme alınan eserlerdeki kısıtlı bilgilere ve büyük ölçüde Câhiliye şiirine dayandığı belirtilmelidir. Ancak, İslâm öncesi dönemin tarih bilincini, dolayısıyla epistemolojisini anlamaya, yazıyla bunca hemhâl olmuş *çağdaş* zihniyetten ve *Batılı* önyargılardan⁴ sıyrılıp yönelmenin son derece güç görüldüğü teslim edilmelidir.

Batılı görüşü tarihe yöneltmiştir: çünkü, hayatın imkânlılığı kutsal gerçeğin ışığında görülmektedir, gerçek ve anlam tarihte bulunmalıdır. Bu durum kilisenin tarihi yorumlamadaki mutlak otoritesini kaybetmesinden sonra dahi modern seküler tarihselliği ve onun teorilerini biçimlendirmiştir.”

³ Abdülaziz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, Çeviren: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., 1991, s. 34.

⁴ Bilindiği gibi, Batı dünyasının, Aydınlanma devrinden itibaren geliştirdiği “ilerlemeci-pozitivist” zihniyetin çok önemli bir ayağı, sözlü kültürlerin yerilmesi; dolayısıyla, medeniyet ve ilerlemenin yazı ile mümkün olduğu önyargısına dayanmaktaydı. Siyasî ve iktisadî gelişmeler paralelinde, XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına kadar bu önyargıyı eleştiren yaklaşımlar çok cılız kalmıştır. Oysa “modern” teorilerini ortaya koyan “bilim adamları” sözlü kültürleri aşağılamış, onları “ilkel”, “yaban” vb. sıfatlarla tarif etmekte ısrar etmişlerdir. Evrimci antropolojinin kurucusu sayılan Amerikalı Lewis Henry Morgan'ın (1818-1881) klasikleşmiş eseri *Antik Toplum*'un alt başlığı şöyledir: *İnsanlığın Yabanilikten Geçerek Barbarlıktan Medeniyete İlerleme Tarzları Üzerine Araştırmalar*. Morgan'a göre insan soyunun “son barbarlık döneminden uygarlık dönemine geçişi”, fonetik yazının bulunuşuyla gerçekleşmiştir (Lewis Henry Morgan, *Ancient Society*, University of Arizona Press, 1985, s. 28). Morgan, Kızılderililer arasında geçirdiği onca senede sözlü kültüre ilişkin

Arap Yarımadası'nın geçmişine dâir belli bir fikir sahibi olmanın bu tür güçlükleri hafifletmede, önemli bir hareket noktası olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla Câhiliye devri –yani, Hz. Muhammed'in ataları Adnânîlerin yarımadaının batısındaki, Kızıldeniz'e paralel uzanan Tihame vâdisinden Arabistan'a dağılımlarından, İslâm'ın gelmesine kadar geçen süre ki milattan bir asır önce başladığı düşünülmektedir⁵– ve öncesindeki binyıllarda yok olmuş Arap milletleri (*Arab-ı bâide*) tarihine çok genel hatlarıyla bakmaya çalışalım.

Alman Oryantalist Fritz Hommel'in (1854-1936) tespitlerine göre Arapların İslâmiyet öncesinde geçen yaklaşık 2500 yıllık tarihlerine ait izler; en eskisi M.Ö. 800 ya da 900'lü yıllara tarihlendirilen ve XIX. asır sonlarında 2000 kadar olduğu bildirilen yerli kitâbeler, diğer milletlerin sözlü/yazılı edebiyatları ile arkeolojik buluntular ve ilk dönem İslâm rivâyetlerinden edinilmiştir.⁶ Hommel'in kaynaklarına İbrânîlerin kutsal kitabı Tevrat'ı da eklemeliyiz. Tevrat, *Tekvîn* bölümünde, İbrânîlerin “amcaoğulları” ve Arapların ataları İsmâil Peygamber'e ve onun soyuna *İsmailî* sıfatıyla, yirmi kadar âyetle atıfta bulunur.

Yarımadada iki büyük Arap soyu yaşamaktaydı: Adnânîler ve Kâhtânîler. Adnânîler kuzeyde, Hicâz bölgesinde hüküm sürüyor; Kâhtânîler ise güneyde, Yemen bölgesinde yaşıyorlardı. Güneyin coğrafik şartları yerleşikliğe teşvik edici olduğu için Yemen bölgesindeki devletlerde yaşayan halklar şehirlerde

---

edindiği tüm bilgiler gibi, Antik Yunan'ın *İlyada*'sını da ilerlemeci bir bakış açısıyla değerlendirmektedir: Ona göre Homeros, “bilerek ya da bilmeyerek” barbarlık döneminin son demlerine ilişkin ipuçları vermekle, büyük bir misyon üslenmiştir. (Morgan, age, s. 43-44).

Bir başka antropolog, yapısalcılığın önemli temsilcisi Claude Lévi-Strauss (1908-2009), antik toplulukları irdelediği ve aynı zamanda mevcut ilerlemeci-pozitivist yaklaşımları da eleştiren eserine, paradoksal olarak, *Yaban Düşünce* adını vermeyi uygun bulabilmişti (Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind*, University of Chicago Press, 1962).

Diğer taraftan, hâli hazırda ülkemiz üniversitelerinde yapılan araştırmalarda, sözlü kültür ürünlerine dayalı çıkarımlara pek itibar edilmez. Diğer yandan bu çerçevede akademyada ve hatta bütünüyle Müslüman dünyada Hz. Peygamber'in risâletin -en azından- başlangıcındaki “ümmî”liği dahi tartışmalara konu olmuştur. (Bkz: Remzi Kaya, “Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. XI, S. 1, s. 29-52, 2002; H. Mehmet Soysaldı, Songül Şimşek, “Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 7, S.16, 2003, s. 85-102; İsmail Yörük-İsmail Şık, “Kelâm Açısından Hz. Peygamberin Ümmîliği”, *Dini Araştırmalar*, C.7, S.19, s.173-189).

Kanaatimizce tüm bu yaklaşımlar, Batılı toplumların kendi tarihsel gerçekliği içerisinde belli anlamlara karşılık gelirken, Doğulu toplumların -siyasî ve iktisadî sebeplerle- Batılı olabilmek uğruna sergiledikleri zoraki içselleştirme denemeleridir.

⁵ M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 179.

⁶ Fritz Hommel, “İslâmiyetten Evvel Arabistan”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. I, s. 486-487.

barınmışlardır. Kendilerine ait lehçeleri ve yazılarıyla (*müsned*-Himyerî Arapça), şehirlerindeki çeşitli yapılarda kitâbelere yer vermişler; bununla beraber sözlü kültür ve dolayısıyla şiirin baskın varlığını da daima canlı tutmuşlardır. Kuzeydeki Adnanîler ise, küçük bir kısmı –Mekke gibi– kervan yolu üzerindeki merkezlerde yerleşik (*hadarî*) olmak üzere, baskın çoğunluğu göçebe (*bedevî*) Araplar olarak yaşamışlardır. Esasen, Sâmi dillerinde *kuzeydeki çöl halkı* anlamına gelen Arap kelimesiyle *bedevî* kelimesi eş anlamlı olup Kuzey Araplarına referans vermektedir.⁷ Kuzey Arapları Himyerî lehçesinden gramer ve fonetik açıdan farklı olan Hicâz lehçesiyle konuşuyorlardı. İki bölgenin inandıkları tanrılar da farklıydı. Yemenlilerin tanrıları –Eştâr gibi– Bâbil tanrılarına daha yakındı.⁸ Bununla beraber rüyâ yorumlama, kâhinlik, fal bakma, astroloji gibi, yarımadanın her iki kısmında mevcut olan geleneksel ilimler; Bâbil, Âsur, Akad gibi eski devletlerin hatta Hititlerin sosyo-kültürel izlerini taşımaktadır.

Geçmiş ve hâlin gerçeklik algısından yaratılan ve kısaca yaşamı anlamlandırma faaliyetinin en temel birimi olarak tanımlanabilecek bilginin, mevcut koşullara bağlı olarak toplumdan topluma farklılık arz ettiği âşikârdır. Örneğin, İslâm öncesi dönemde çöl hayatı süren *bedevî* bir Arap'ın zihninde, imâra ilişkin bilgiler yeterli bir karşılık bulamayacaktı. Diğer taraftan *hadarî* bir Yemenli de muhtemelen, yapı türlerine ilişkin çeşitli bilgiler verebilirdi. Bu çerçevede, toplumların zaman algılamaları da birbirlerinden farklılık gösterebilir. İslâm öncesi dönemde *bedevî* Arapların zamanı algılama biçimleri nasıldı? Câhiliye insanındaki tarih bilincini irdelemeye, bu sorunun cevabını bulmaya çalışmakla başlamanın anlamlı olabileceği düşünülmüştür.

Câhiliye Araplarında Rivâyet

Arapça'da, su verdi, susuzluğu giderdi anlamına gelen *ravâ* (=روی) fiil kökünden türetilen *rivâye* (=رواية) kelimesi, dilbilimci İbn Manzûr'un (v.711/1312) *Lisânu'l Arabî*'ndeki ifadeyle, “şiir, hadîs rivâyet etmek” anlamını da taşımaktadır.⁹ Aynı kökten türetilen *râvi* (=راوي) kelimesi ise rivâyet fiilini gerçekleştiren özneye verilen isimdir. Esasen, bir çöl ikliminde, gündelik

⁷ M. Şemsettin Günaltay, age, 166.

⁸ M. Şemsettin Günaltay, age, 166-167.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, Dâru'l-Me'arif, Beyrut, 1956, s. 1786. Bir çöl ikliminde, gündelik dildeki anlamı “susuzluğu giderme” olması dahi, Araplarda rivâyet kelimesinin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

dildeki anlamı “susuzluğu giderme” olması dahi, rivâyet kelimesinin Araplarda taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

Yarımadanın güneyi ve kuzeyinde kurulan devletlere ait kitâbeler, devletlerin ve kabilelerin anlaşma metinleri, birbirlerine yazdıkları mektuplar, ticâri belgeler ve benzeri türden zarûrî metinler bir tarafa koyulursa, yarımadada yaşayan halkların binlerce yıllık geçmişleri rivâyet kurumu aracılığıyla sözlü olarak nesilden nesile aktarılmış durmaktadır. Rivâyet kurumunun anlaşılması, dönemin zihniyetinin kestirilmesinde çok önemli bir katkıda bulunacaktır –ki İslâmî yüzyılların epistemolojisi ve tarihyazımı büyük ölçüde bundan neşet etmiştir.

Rivâyet kurumunun insanoğlunun geleneksel yaşam pratikleriyle uyum halinde süren binlerce yıllık bir tarihi vardır. Rivâyet, yazının bulunmasından sonraki asırlarda da varlığını ve önemini sürdürmüştür. Geleneksel kültürlerde yazıya dönüştürülen sözün, insandan çıkıp yabancı bir zeminde varolduğu ve bir tür yabancılaşma yarattığı; insanla söz arasında engel oluşturduğuna inanılıyordu. Modern insanın, dış dünyanın seküler kurallarına endeksli ve son derece hızlı yaşam pratiklerine –âdetâ– iliştiirdiği sözlü iletişimin aksine, geleneksel dünyada sözün kendisi (*kelâm*, *logos*) ile onu iştirip ezberleme ve başkalarına –yine sözlü olarak– aktarma pratiği, insanın bizatihi kendi varlığı içerisinde gerçekleştiği için bütünüyle değerli; hatta kutsaldı. Nitekim üç büyük dinin kitapları *Allah'ın kelâmının vahyedilmesiyle* sözlü olarak tezâhür etmiştir; dahası, Hıristiyanlıkta İsa Peygamber, *Tanrı'nın sözüdür*¹⁰. Ayrıca, *Veda*, *Avesta* gibi kutsal metinler de başlangıçta Yaratıcı'nın insana verdiği ilhamla *sözlü olarak belirmiş, yüzyıllarca rivâyet edildikten sonra yazıya aktarılmıştır*.

Araplara dönersek, esasen Fuat Sezgin'in de belirttiği gibi, kaynaklarda Câhiliye devri rivâyet kurumuna ilişkin yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹¹ Bununla beraber, tüm sözlü kültürlerde olduğu gibi İslâm öncesi Arap kültüründe de bilginin, ezberlenerek nesilden nesile aktarıldığını biliyoruz. Başta *şîir* olmak üzere, *eyyâmu'l-arab*, *ensâb* gibi bilgi kaynakları, Arap kabilelerinin sürdürdükleri göçebe hayat içerisindeki tabîî, dînî ve sosyal şartların tetiklediği ilhamlarla üretiliyordu. Anakronik bir algılamayla o dönemlerde yazının, sözün ezberlenerek saklanması ve rivâyeti gibi tercih konusu edildiği düşünülmemelidir. Çok gerekli olmadıkça kullanılmayan yazı,

¹⁰ Yuhanna 1:1 *Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı.*

¹¹ Fuad Sezgin, “Orijinallik ve İnhâl Arasında Eski Arap Şiiri”, *Uludağ Üniv.İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 5, Cilt: 5, 1993, s. 312.

anılan dönemden Abbasî döneminin başlarına kadar, büyük ölçüde sözlü kültüre hizmet etmiş ve onu beslemiştir.¹²

Yukarıda anılan bilgi kaynakları, bizzat sahipleri tarafından rivâyet edilmek durumunda değildi. Bununla beraber, eski Araplardaki ruhban sınıfını oluşturan *kâhinler*, dinî haberleri bizzat rivâyet ederlerdi.¹³ Aşağıda ele alacağımız üzere, özellikle şiir, dönemin şâirlerince değil, daha ziyade onların hususî râvilerince ezberlenip rivâyet edilmekteydi. Râviler (*ruvât*=رواة), belli bir kabileye mensup, *kabile râvisi* konumunda olduğu gibi, pek çok kabileden şiir, *eyyâmu'l-arab*, *ensâb* ve *ahbâr-âsâr* rivâyet eden râviler de mevcuttu.¹⁴ Râvilerin şiirleri ezberleyerek nakletmesi, bilginin kabileler arasında dolaşımını, dolayısıyla sürekliliğini sağlıyordu.

Ruvât ve *mecâlis* neredeyse birbirinde ayrı düşünülemeyen özneler ve mekânlardı. Arapların çok önemli toplumsal mekânları *mecâlis*¹⁵ (= مجالس), kabile üyelerinin bir araya geldikleri yerlerdi. Câhiliye dönemi *mecâlisinin* fiziksel yapısına ilişkin bilgi olmasa da *bedevî* kabileler halinde yaşayan Arapların son derece sıkı olan kabile-içi ilişkilerinin *mecâlisin* varlığıyla beslenip, yaşatıldığı düşünülmektedir. Kabilevî meseleler, kabileler-arası meseleler, *meşâyih* (مشايح =kabilenin yaşlıları/reisleri) önderliğinde buralarda müzakere edilir; *eyyâmu'l-arab*, *ahbâr*, *ensâb* buralarda rivâyet edilir; şecereler tartışılır; şiirler okunur; şarkılar çalınır ve söylenir; gündelik muhabbetler dahi buralarda yapılırdı. Meclislerin Arap toplumundaki yeri ve önemi İslâm'ın gelmesinden sonra da devam etmiştir. Özetle, İslâm öncesi dönemde ve sonrasında *mecâlis*, Arap kabilelerinin ve Müslümanların sosyo-kültürel paylaşım mekânları; bir tür kamusal alanlarıydı. Bu noktada *ruvât*'ın *mecâlis*'te ve diğer mekânlarda geçmişe ilişkin olarak rivâyet ettiği bilgi kaynakları incelenmelidir.

¹² Şâirlerin yazı yazdıklarını gizlemelerinin temel nedeni onların şiirlerinin özgünlüğüne ilişkin bir durum olmalıdır. Çünkü şâirlerin okuyup-yazmadığı ve şiirlerini mutlak bir ilhamla yazdıkları düşünülürdü. Krş.: Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 133. Şâirlerin şiirleri râvileri tarafından ezberlenir ve kaleme alınır. Bu konuda ayrıntılı bilgileri şiir bahsinde vereceğiz.

¹³ Zakir Kadir Ugan, "Dinî Rivayetler" (Sadeleştirme: Mustafa Karataş-Musa Alak), *İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S: 4, 2001, s. 208.

¹⁴ Abdulaziz ed-Dûrî, "Irak Tarih Ekolü", Çev: İbrahim Gök, *Doğu Edebiyatı*, S. 21, Bahar 2006, s. 166-167.

¹⁵ "Oturulan yer" anlamına gelen *meclis* (= مجلس) kelimesinin çoğulu.

1. *Eyyâmu'l-Arab* (Arap Günleri) Rivâyeti

Bilineceği üzere, eski Araplar gibi hemen hemen bütün eski topluluklar, giriştikleri mücadelelerdeki kahramanlıklarını kitâbeler ya da sözlü rivâyetlerle ebedîleştirme temâyülü göstermişlerdir. Bâbilliler, Yunanlılar, Türkler ve diğerleri, savaşlarını kahramanlık destanlarına dönmüşlerdir. En eski versiyonu M.Ö. 2000'lere tarihlendirilen Bâbillilerin *Gılgamış Destanı*'nda; iki yiğit arkadaşın –Gılgamış ve Engidu– “ejder yapılı” Humbaba'ya karşı verdikleri mücadele ve kahramanlıkları merkezî bir öneme sahiptir.¹⁶ M.Ö. 900'lerden sonra yazıya geçirilen Yunanlıların *İlyadası*'nda Truva savaşı hikâye edilir. İlâveten, *Odiseus*'un Truva savaşı sonrasında ülkesine dönerken verdiği mücadeleler *Odysseia* Destanı'nın ana mevzusudur.¹⁷ Yine, Güney Sibirya bölgesinde yaşayan Türklerin 500-600'lü yıllara tarihlendirilen *Er Samur* ve *Ak Tayçı* destanlarında, her iki kahramanın, yeraltına inip oranın kağanıyla savaşmaları destana konu olmuştur.¹⁸

Yarımadanın ortasında yaşayan Araplara dönülürse, Abdülaziz ed-Dûrî'nin ifade ettiği üzere, yaşadıkları coğrafyada “iktisadî hayatın direğini, otlak ve az miktardaki su oluşturmaktaydı.” Yaşamın kaynağı anlamına da gelen otlak ve su, kabileler arasında sürekli çatışma ve mücadele yaratmaktaydı. İşte *eyyâmu'l-arab* (أيام العرب =Arap günleri), bu savaşların rivâyeti anlamına geliyordu.¹⁹ Bir kıssa (قصة = anlatı/hikâye) türü olarak, tarihe ve edebiyata da kaynaklık eden *eyyâmu'l-arab*, içlerinde şiir ve nesir olarak aktarılmış rivâyetleri barındırmaktadır. Bu rivâyetlerde, Arap yaşam tarzı ve değerleri, savaş ve barış meseleleri, fidye, ahid gibi geleneksel hükümler, ustalıklı yöntemler, ata sözleri ve ekileyici hitâbetler yer alıyordu.²⁰

Yaşam biçimlerinin sürekli mücadeleye sevk ettiği Araplar için *kahramanlık* tabii olarak vazgeçilmez bir erdemdi. Diğer savaşçı milletler gibi onlar için de yataкта ölmek hoş görülen bir durum olmayıp, kabileler-arası ya da diğer milletlerle yapılan savaşlarda can vermenin taşıdığı değer büyüktü.²¹

¹⁶ *Gılgamış Destanı*, Çeviren: Muzaffer Ramazanoğlu, Özgür Yayınları, ?.

¹⁷ *İlyada*, Çeviren: Azra Erhat-A. Kadir, Can Yay., 2010; *Odysseia*, Çeviren: Fulya Koçak, Arkadaş Yayınları, 2009.

¹⁸ İbrahim Dilek, *Altay Destanları*, TDK Yayınları, 2002, s. 22; 26-27.

¹⁹ Abdülaziz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, Endülüs Yayınları, 1984, s. 65.

²⁰ Muhammed Ahmed Câde'l-Mevla, Ali Muhammed el-Bacâvî, Muhammed Ebu'l Fazl İbrâhim, *Eyyâmu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, Dârül Kutüb ve'l-Vesâ'iki'l-Kavmiyye, 2009, s. ۲.

²¹ Şâir Semev'el bin Âdiyâ, bir beyitte şöyle der:

Bizden hiç bir soylu kişi yatağında ölmemiştir; kanı, vurulduğu yerden başka yere akmamıştır

Dolayısıyla, bu çarpışmaların seyri ve buralarda sergilenen kahramanlıklar, muazzam bir kayda değerlik taşımaktaydı. O kadar ki yukarıda sözü edildiği üzere Câhiliye insanı, içinde bulunduğu zamanı, bu çatışmaları temel alarak belirliyordu. Kabileler, gece sohbetleri ve diğer uygun zamanlarda *mecâlîste*, *ruvât* tarafından aktarılan *eyyâmu'l-arab*'la, âdeta yaşam biçimlerini ihyâ edip yüceltiyorlardı.²²

Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ kitabında, İslâmî dönem başlarında toplanıp yazıya aktarılan Câhiliye rivâyetleri arasında *eyyâmu'l-arab*'ın da olduğu ve hatta bu konuda kapsamlı müstakil eserlerin kaleme alındığını belirtmektedir. Ancak, bu eserlerin modern yüzyıllara ulaşmadığını ve kendisinin de çalışmalarını hazırlarken, edebiyat ve tarih kitaplarında yer alan *eyyâm* kıssalarından faydalandığını ifade etmektedir.²³ Esasen *eyyâmu'l-arab*, o dönemde savaş hikâyeleri bağlamı dışında, bir tür genel tarih bilgisi olan *ahbâr* ve *âsâr* rivâyetine de kaynaklık etmekteydi. Diğer yandan savaşıllara katılan, kahramanlık gösteren ve orada ölen insanların isimlerinin anılması *ensâb* ilmini besliyordu. Ayrıca, gerek kabilelerarası ve gerekse başka milletlerle yapılan savaşıllarla şiirin vazgeçilmez ilişkisi, birbirini desteklemekteydi. Kadınlar ve kadın şâirler savaş alanının içerisinde yer alıp, karşı tarafı hicveden ve kendi taraflarını öven şiirlerle savaşılları teşvik ederlerdi.²⁴ Savaşılların ardından kabile şâirlerince kabile erkeklerinin kahramanlıkları anlatan şiirler inşâd edilirdi. Savaşıllarda vefât edenlerin ardından akrabalarınınca mersiyeler söylenirdi.

Bizim kanlarımız kılıçların keskin ağzından akar; başka yere akmaz

Ahmet Lütfi Kazancı, "Câhiliye Devrinde Müsbet Davranışlar", *Uludağ Üniv.İlahiyat Fak. Derg.*, C.1, S.1, 1986, s. 108.

²² Kabile asabiyeti, kahramanlık ve *mecâlîsin* Câhiliye Araplarındaki yeri, dönemin ünlü şâiri Tarafâ'nın (v.564) dizelerine şöyle yansımıştır:

Korkup da yüksekleri mekân edinmem

Aksine, kabîlem ne vakit destek isterse koşarım

Ararsan kabîlemin meclisinde bulursun beni

Peşime düşersen meyhanelerde çarpışsın

Yedi Askı, Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 54.

²³ Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ, age, s. 4.

²⁴ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I, Câhiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, 2009, s. 82.

Tanınmış Câhiliye şâiri 'Amr Bin Kulsûm (v.584) muallakasında erkekleriyle savaşıllara giden kadınlarla ilgi şu beyitleri söylemiştir:

Kadınlarımız giderlerken yavaş yavaş yürürler ve

Sarhoş gibi iki taraflarına salınırlar

Onlar soylu atlarımızı yemlerler ve bize

"Eğer bizi düşmandan korumazsanız eşlerimiz değilsiniz" derler (Yedi Askı, Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 87)

İslâm Öncesi Arap Kültüründe Rivâyet ya da Tarih Bilinci

Tüm kültürlerde mevcut olan süreklilik eğilimi gereğince, *Eyyâmu'l-Arab* rivâyetleri İslâm sonrası dönemde *Megâzi* (مغازي = Hz.Peygamber'in gazâları) yazımına dönüşecek ve Arap halklarının tarih bilincine kaynaklık etmeye devam edecektir. Nitekim, İbn Sellâm el-Cumahî (v.231/846) II. asır başlarında kaleme aldığı Cahilî ve İslâmî şâirler antolojisinde, rivâyet toplama faaliyetinin mîmârı sayılan ünlü âlim İbn Şihâb ez-Zührî'ye (ö. 124/741) atıfla, İbn İshâk'ın (ö. 151/768)²⁵ bilgilerinin çoğunun *megâzi*, *siyer* ve kendisinden önceki insanların *şii*rlere dayandığını belirtmiştir.²⁶ *Eyyâmu'l-Arab*'lar, kendi başlarına bir tür kahramanlık destanı olmanın ötesinde çok önemli tarihî kaynaklardır.

Eyyâm rivâyetlerinin nazma dönüşüp ezberlenmediği veya yazıya dönüşüp saklanmadığı durumda değişip kaybolmadan nesilden nesile aktarılması neredeyse imkânsız durmaktadır. Bununla beraber, bizatihî hamasî nitelik taşıyan *eyyâmın*, ana öğeler dışında –rivâyet eden kişinin ilmî zenginliği ve üslûbu paralelinde– irticalî katkılarla her defasında kısmen yenilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü kaynaklarda şii rivâyetinin sıhhatine dâir pek çok tartışmaya rastlandığı halde *eyyâmu'l-arab* rivâyeti için bu söz konusu değildir. Öyle anlaşılıyor ki kabile şâirlerince şiiirlere dönüşen *eyyâmu'l-arab*, hem râvilerce ezberlenerek; hem de kabile dîvânlarına kaydedilerek saklanabiliyordu.

2. *Ensâb* (Soy Zinciri) Rivâyeti

Nesebe (نسب = bir şeyi bir şeyle ilişkilendirdi) fiilinden türetilen *neseb* (= نسب) ve onun çoğulu *ensâb* (= انساب) kelimesi, akrabalık, soy zinciri/soy ağacı anlamına gelmekte olup, İslâm öncesi döneme ait bir bilgi türünü ifade etmektedir.

Medeniyetler beşiği Bâbil'den itibaren,²⁷ eski kavimler atalarıyla övünme geleneğini soy zincirlerini ezberleme ve rivâyet etme yoluna giderek desteklemişlerdir. Kral listeleri bunun en önemli göstergeleridir. Diğer yandan,

²⁵ İbn İshâk, Hz. Peygamber'in biyografisini kaleme alan ilk kişidir.

²⁶ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabâkâtu Fuhûli's-Şuarâ* (=Usta Şâirler Antolojisi), Kahire 1952, s. 2.

²⁷ *Gilgamış Destanı*, age, s. 10

Kur'an ve diğer iki kutsal kitapta ve özellikle de Eski Ahid'de nesebe önemli derecede vurgu vardır.²⁸

İslâm öncesindeki Araplara dönersek, yaşam tarzları nedeniyle, *haseb* (asâlet) ve *nesebe* büyük önem verirlerdi.²⁹ Merhum Şemsettin Günaltay'ın işaret ettiği üzere, kuzey Arapları Adnânîler ile güney Arapları Kâhtanîler arasındaki soy rekabeti dikkate alınmadan iki taraf arasındaki düşmanlık ve sayısız savaş, anlaşma, fidye gibi konuların anlaşılması mümkün değildir.³⁰ Büyük oranda *bedevî* hayat tarzına ve kabile asabiyetine sahip olan İslâm öncesi Araplarında, her kabilenin kendine özgü geleneksel kuralları; ahidleri, düşmanlıkları ve intikam yeminleri söz konusuydu ve bunlara uyulmadığı durumda kabile mensubiyetinden çıkarılma cezası uygulanabilirdi. Bir kabileden ihraç edilen kişiler, bir başka kabilenin himâyesine girebiliyordu.³¹ Tabîî ve sosyo-ekonomik şartlar nedeniyle *Arab*'ın bağımsız bir yaşam sürmesi imkânsızdı; dolayısıyla, onun mensup olduğu kabile ve ataları âdeta onun kimliğini oluşturmaktaydı. Fertlerin, hangi kabileye mensub olduğunun tesbiti, temel siyasî ve sosyal birim olan kabilenin sınırlarını çizmekteydi. Tüm bu bilgiler Arapların ata kültürüne ve dolayısıyla soy bilgisine verdiği önemin temellerine atıfta bulunmaktadır.

Diğer yandan kabile üyelerinin sınıfsal statüleri eşit değildi. Hür ya da köle olabiliyorlardı. Soyuyla övünmeyi seven Câhiliye Arapları için *nesebin* bu açıdan da büyük önemi vardı. İnsanların toplum içerisindeki saygınlıklarında *ensâbın* fonksiyonu tartışılmazdı. Her birey kendi atalarını ezbere bilirdi; ayrıca Arap toplumu içerisinde, kabilelerin Arapların en eski ataları olan Adnân ve Kahtân'a kadar bütün fertlerini teker teker sayabilen neseb âlimleri de bulunurdu.³² Bu bağlamda, uzun soy zincirleri nedeniyle anlaşmazlıklar çıkabiliyor; kimi insanlar kendilerine sosyal statü kazandırmak amacıyla soy

²⁸ Kur'an-ı Kerim'de ata kültürünü ya da soy mensubiyetini olumlayan tek ayet İslâm'ı izahta örnek ifade etmesi gibi bir bağlama sahiptir. Bakara Sûresi 200. âyette geçer: *Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığımız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anıyla Allah'ı anın.* (Diyânet İşl. Meâli). Bu ayet dışında atalara, soya referans veren âyetlerde vurgulanan, Kitab'ın evrenselliği; geçmişteki vahiy sürecinin bir devamı ve önceki peygamberlerle öğretî birliğine sahip olunması hususudur. Örneğin: Yûsuf, 38; el-Mü'minûn, 68. Bunlar dışında, yergi unsurları içeren referanslar da vardır: Bakara, 170; en-Neml, 67-68. İlâveten, Eski Ahid: Yaradılış, 17:7; 25:1-4. Yeni Ahid: Matta 1: 1-4.

²⁹ Ahmet Önkâl, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", *Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, 1990, s. 117.

³⁰ M. Şemsettin Günaltay, age, s. 166.

³¹ Kenan Demirayak, age, s. 50.

³² Ahmet Önkâl, agm, s. 117, 120.

zincirlerinde tahrifat yapabiliyor ya da önemli şahsiyetlerle sahte akrabalıklar türetilabiliyordu. Tüm bunlar *ilmu'l-ensâb*'ın ve *ensâb* âlimlerinin varlık nedenini ortaya koyduğu gibi, İslâmiyet sonrasında Hz. Peygamber'in, *ilmu'l-ensâb*'la ilgilenenlere belli kısıtlamalar getirmesini ve hatta *nessâb*'ı (نساب =neseb âlimleri) yermesini de izah etmektedir.³³

Yine de *eyyâmu'l-arab* gibi *İlmu'l-ensâb* da evrilip bazı değişikliklerle İslâmî dönemce tevârüs edilmiştir. Nitekim, İslâm'ın ikinci asrının sonu ve üçüncü asrının başlarına tarihlendirilen İbnu'l-Kelbî'nin *Cemheretu'n-Neseb* (*Nesebu Maad ve'l-Yemen el-Kebîr*)³⁴ isimli eseri, İslâm sonrası dönem dâhilinde bilinen ilk ve tek *ensâb* kitabı olup; İslâm âlimlerince yüzyıllarca bilgisine başvurulmuştur. Diğer yandan, hicretin ikinci asrından sonra, hadîs ve farklı alanlarda (*edeb*/edebiyat, *ahbâr-âsâr*/tarih gibi) ürün veren ulemânın biyografilerinin kaleme alınmaya başlanmıştır. Böylece ortaya koyulan *ricâl* ve *tabâkât* kitapları, bir tür kapsamlı *ensâb koleksiyonu* olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda *ilmu'r-ricâl* ve *tabakât*, *ensâb* ilminin İslâm'ın gelişinden sonraki asırlardaki tezâhür etme biçimidir.

³³ Erken dönem İslâm kaynaklarında, *nessâb*'ı yalancı olarak tanımlayıp, Hz. Peygamber'in nesebiyle ilgili araştırmalarda kısıtlama öneren bir hadîs de yer almaktadır. İbn Abbâs'tan rivâyet edilen hadîse göre Hz. Peygamber'in soyunun atalarından Maad bin Adnân'la sınırlandırıldığı ve Hz. Peygamberin “*nessâb* (ensâb uzmanları) yalancıdır” dediği ifade edilmektedir. İbn Sa'd (v.230/845) *Tabakât*'ında, Rasulullah'ın isteseydi bu konuyu öğrenebileceğini ve insanları bilgilendirebileceğini; buna karşın mevcut bilgilerin doğru olmadığını; ayrıca, kendisinin duyduğu rivâyetlere göre de Adnân öncesine ilişkin olarak, âlimlerin bilgisinde veya şiirlerde hiç bir ip ucuna rastlanılmadığını ve dolayısıyla bu sınıra riayet edildiğini belirtmektedir. (İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kebîr*, Tahkik: Dr. Ali Muhammed 'Amr, Kahire, 2001, c. I, s. 23-24). el-Cumahî *Tabakât*'ında, Lebîd'e ait tek bir beyit dışında Adnân'dan söz etmediğini ve Nizâr'ın Adnân'ın *ensâb*i ve şiirleri konusundaki bilgilerinin ötesine geçilmediğini ve bu konuda ileri sürülen şiirlerin tartışmalı olduğunu söylemektedir (el-Cumahî, age, s. 3-4). el-Makdisî (v.355/966) tarihinde İbn Abbâs'ın yukarıdaki hadis rivâyetini ve İbn İshâk'tan rivâyetle Hz. Ayşe'nin bu yöndeki bir rivâyetini zikretmektedir (Mutahhâr bin Tâhîr el-Makdisî, *Kitâbu'l-Bed ve't-Târîh*, Mektebu's-Sakafiyye, 2004, c. IV, s. 206-207.) el-Mes'ûdî de *Mürûc*'un'da ve *et-Tenbîh*'te ayrı ayrı bu konuya değinip kendi yorumunu getirmiştir: *Mürûc*'daki ifadesine göre bu sınırlandırmanın sebebi Hz. Peygamber'in *ensâbda aşırılığa gidileceği ve bu uzun asırlarla ilgili çok fazla görüş ortaya çıkacağını bilmesiydi. et-Tenbîh*'te bu yorumu biraz daha ayrıntılandırır ve Maad ile İsmail bin İbrahim arasındaki zincirle ilgili olarak insanların çekişme halinde olduklarını ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in *nesebin Maad bin Adnân'a dayandırarak bu tartışmayı durduğunu* bildirmektedir (el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, Mektebe et-Tevfika, 2003, c. II, s. 245; *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Brill, 1893, s. 228).

³⁴ İbnu'l Kelbî, *Nesebu Maad ve'l-Yemen el-Kebîr*, thk. Naci Hasan, Beyrut, 1988.

Hicrî I. asır sonları ve II. asır başları itibarıyla Hz. Peygamber'in *sîresi* (سيرة =biyografisi; *siyer* olarak da anılır) ve *megâzi*'si üzerinde çalışılmaya; mevcut rivâyetler toplanıp kaleme alınmaya başlanmıştır. Bununla beraber, İslâmî dönemle birlikte *ilmu'l-ensâb* alanında ciddi bir zihniyet değişikliği sözkonusudur. Öncelikle aşîret/kabîle asabiyeti, *ehl-i kitâba* mensûbiyetle yerini, ümmet/millet fikrine bırakmıştır. Kur'an'da, insanların birbirlerine olan üstünlüklerinin ancak ve ancak Allah'ın kurallarına olan bağlılıklarıyla mümkün olduğu ifade edilmektedir.³⁵ Böylece ensâb ilmi, popülerliğini önemli oranda Câhiliye dönemiyle sınırlamış oluyordu. Ensâb ilminin dönüştüğü yeni biçimlerde ise -Hz. Peygamberin biyografisini (*sîre*) hazırlama çalışmaları, ya da hadîs râvîlerinin biyografilerini (*tabakât*) oluşturma- yegâne amaç, İslâm'a hizmet etmektir.

Yine de başlangıçta vurguladığımız üzere kültürel süreklilik toplumlar için âdeta ontolojik bir hâl olup, geçmişteki pratiklerin yaşamdan bütünüyle sökülüp atılması imkânsız ve hatta toplumun kimlik bilincine aykırıdır. Dolayısıyla, *eyyâmu'l-arab* gibi *ilmu'l-ensâb* da *ahbâr* ve *âsâr*'ı (yani tarihi); dolayısıyla, İslâm öncesi ve sonrası Araplarının geçmiş bilincini canlı kılmada son derece etkili olmuştur.

3. Şiir Rivâyeti

Arapça şe'ara (شعر =şuur etti, bildi, tanıdı, farkına vardı, hissetti, şiir söyledi) fiillerinden türetilen³⁶ *şi'r* (=شعر) kelimesi; vezin ve kâfiyeyle yüceltilmiş manzûm söz³⁷ anlamına gelmektedir. Şiirin tarihi, galiba insanlığın sözlü iletişimi kadar eskidir. İbn Kuteybe ed-Dineverî'nin *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'erâ*'da (v.276/889) altını çizdiği gibi, ilim, şiir ve belagât, tüm zamanlarda, tüm halklara bahşedilmiştir.³⁸

Sözlü kültürlerde bilginin varlığı ve sürekliliğinin sağlanması ezbere dayanmaktaydı. Bu anlamda, vezinli ve kâfiyeli sözler, tıpkı ritmik yapıdaki şarkılar, tekerlemeler gibi, ezberi mümkün kılmakta ve kolaylaştırmaktaydı. Nitekim yazının bulunmasından sonraki asırlarda dahi, kral listeleri ve bazı iktisâdî kayıtlar dışındaki yazılı buluntular -Örneğin, Bâbil coğrafyasına ait

³⁵ *Hucûrât*, 49: 13.

³⁶ Dilimizde (de) kullanılan *şuur* kelimesi aynı kökten gelmektedir.

³⁷ İbn Manzûr, *age*, s. 2273.

³⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'erâ*, Kâhire, 1932, s. 7

Gilgamiş ve Eski Anadolu topraklarında tezahür eden *İlyada* gibi destanların formları ve daha da önemlisi kutsal metinler- büyük ölçüde manzum bir yapı sergilemekte olup³⁹ ezberleme aracılığıyla hıfzedilmiş ve yazıya aktarılmışlardır.

Dünya tarihindeki diğer sözlü kültürler gibi İslâm öncesi Arapların bilgileri de sözlü aktarıma yani ezbere dayanmaktaydı ve belki diğerlerinden daha fazla olmak üzere şiir merkezliydi. Öyle ki Câhiliye şiirini tetkike ve tenkide yönelen ilk âlim sayılan İbn Sellâm el-Cumahî'nin (v.231/846) ifadesiyle:⁴⁰

Araplar, şiirleri ve bilinen ünlü şâirleri, kahramanları, asilleri ve savaş hikâyeleriyle (bilinir) ve Arap kabilelerinden şiirin kuşatmadığı tek bir kabile yoktur; aynı şekilde kahramanların, asillerin ve *eyyâmın* da.

Buna rağmen, Câhiliye şiirlerinin ancak pek azı -bazı şâirlerinin dîvanları ve derlenen Yedi Askı şiirleri⁴¹ dışında- İslâmî dönemde yazılan eserlerde yer verilen şiirlerle günümüze taşınmıştır. Meşhûr ensâb, hadîs ve ahbâr/tarih âlimi İbnu'l Kelbî'nin (ö. 204/819) *Kitâbu'l-Esnâm*'daki ifadesi, bu durumu doğrular niteliktedir: “Araplar, İslâm'dan kısa bir süre önce mevcut olanlar dışında

³⁹ Türkçe çevirisinden de sezildiği üzere, Bâbil destanı *Gilgamiş*, vezinli dizelerden oluşmakta olup, bizim Arap şiirinden bildiğimiz “bahri recez” vezniyle söylenmiştir. Recez/urcuze vezin formunun tarihi Sümerlere kadar uzanmaktadır. Ord. Prof. Benno Landsberger, “Giriş”, *Gilgamiş Destanı*, age, s. 6.

⁴⁰ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabâkâtu Fuhûli's-Şuarâ* (=Usta Şâirler Antolojisi), Kahire 1952, s. 2. Pek çok alanda eser veren el-Câhiz'in (v.255-869) geleneksel Arap kimliği ve onun şiirle olan ilişkisine dâir teşhisleri, el-Cumahî'nin genel tespitini günümüz insanı için anlaşılır kılmaktadır:

*Araplarda olan bilgilerin tümü, irticâlen söylenmiş doğaçlamalardır; adetâ ilhama benzer. Onda zorlanma sözkonusu değildir; zahmet çekilmez, fikir zihinde evirip çevrilmez ve yardım istenmez. Reisin su kuyusunu metheden ya da deve için yas tutan, dövüşen, aşağılayan, didişen ya da savaşan kimse zannını kelâma ve tartışma anında receze sarfeder. (...) Ona meani parça parça gelir ve sözler onda dişileşerek yenilerini getirir. Bunlar kendisi tarafından kaydedilmez. Ve tek bir çocuğu tarafından öğrenilmez. Onlar ümmîydiler; yazı yazamazlardı. Hiçbir şeyi zora ki yapmazlardı. Onların mükemmel sözleri gâyet açık ve sayısız; ve bu nedenle daha güçlü ve kahredicidir. Her biri çok iyi konuşmacıdır; beyân alanındaki yerleri çok yüksek, hatiplerinin sözleri çok ihtiraslı ve çok akıcıdır. Onlar için hafızalarında sakladıkları, bunlara ihtiyaç duyup, öğrenmek zorunda olanlara göre çok daha kolaydır. Onlar ilimleri hıfzedene ve önceliklerini sözlerini takip eden diğerleri gibi değillerdir. Onlar sahtelik ve strateji olmaksızın kalplerine tutunmayan, içlerini ısıtmayan ve akıllarıyla uyuşmayan, istemedikleri şeyleri hıfzetmezler. İşte bunların bir bölümü elimizdedir; ancak çok çok az bir kısmı. el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Kahire, 1960, c. II, s. 28-29.*

⁴¹ *Yedi Askı*, age, 2004.

şiiirlerini hıfzedemediler.”⁴² İbn Sellam el-Cumahî'nin (ö. 231/846) de aktardığı üzere, aksi halde ilim ve şiirin çok daha fazla olması gerekirdi. el-Cumahî'ye göre Araplar İslâm öncesi yoğun olarak şiirle ilgileniyorlar, dîvânlar oluşturuyorlardı. İslâm'ın gelmesinin ardından fetih ve gazâlarla meşgul olup, şiirle ilgilenmediler. Ne zaman ki fethettikleri şehirlerde yerleşik hayata geçtiler; tekrar şiir rivâyet etmeye başladılar. Ancak dîvânlara başvurma imkânları yoktu. Ayrıca Araplardan vefat edenler de çoktu. Dolayısıyla elde kalan şiirler yetersiz sayıdaydı. Dîvânlardan ise geriye sadece Hire hükümdârı el-Numân bin el-Munzir'inki kalmıştı ki bu eser, zaman içinde Emevîlerin eline geçmiştir.⁴³

İslâmiyet öncesi, İslâmın vahiy edildiği yaklaşık çeyrek asırlık dönem ve hemen sonraki yıllarda şiir, Arap kültüründeki yerini -giderek azalarak da olsa- korumuştur. Bu dönemleri konu eden eserlerde yaşamın hemen her alanından söz eden şiirin kapsayıcılığı şaşırtıcıdır. Bu bağlamda şiir, ilim ve hikmet kelimeleri çoğu kez birarada kullanılmıştır.⁴⁴

Araplar için şiir, hikmet makâmındaydı ve pek çok ilmi içeriyordu. Kabilenin şairi mâhir, etkili ve zengin sözlü ise, onu senenin hac mevsiminde, kabileler ve aşiretleri bir araya getirmek amacıyla kurulan panayirlara götürürlerdi. Şiirlerini dinlerler ve bunu yaparken onların gururlarıyla gururlanırlar, şerefleriyle şereflenirlerdi.

Kabilelerde siyâsî bir motivasyon ya da propaganda vasıtası olan şiirin Arapların yaşamındaki olmazsa olmaz rolü, şâirin seçkin konumunu belirlemede önemli bir etkendi. Ünlü tarihçi ve coğrafyacı el-Yâkûbî'nin (v.287/897) yukarıda betimlediği kabile şâirleri, kadın ya da erkek olabiliyordu. İlâveten, tarihlerden gördüğümüz kadarıyla, en büyük şâirler –örneğin Yedi Askı şâirleri- erkekler arasından çıkmış olsa da savaşlarda şiirlerle tezahüratta bulunma ya da karşı tarafı hicvetme; övgü, vefat edenlerin arkasından mersiye tarzında şiir *inşâd etme* gibi daha pratik alanlarda çoğunlukla kadın şâirler yer alıyorlardı.⁴⁵

⁴² İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, Thk. Üstâz Ahmed Zeki Paşa, Kâhire 1924, s. 12.

⁴³ el-Cumahî, *age*, s. 8.

⁴⁴ el-Ya'kûbî, *Târih*, Editit: M. Th. Houtsma, Brill, 1883, c. I, s. 304.

⁴⁵ el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*'de Sıffin savaşında üç oğlunu birden kaybeden bir annenin şu şiiri söylediğini aktarmaktadır:

Gözüm yaşlı sel oldu aktıyor

Arapların en seçkin gençlerine

Kendilerinden başka kimse zarar veremedi

Şiir, şâirin kendisi tarafından bir başka şâire rivâyet edilebildiği gibi, kabilelerin kendi şâirlerinin şiirlerini kabile râvilerince rivâyet edilmesi ya da değişik kabile râvilerinin ortak meclislerde çeşitli şâirlerin şiirlerini rivâyet etmeleri biçiminde olabiliyordu.⁴⁶ Ayrıca, kabilelerin kendi şiirlerini kaydettikleri dîvânlar da mevcuttu. el-Cumâhî (v.231/846) dîvanların önemini şöyle anlatıyor:⁴⁷

Şiir, Câhiliye döneminde Arapların bilgilerini kaydettikleri divânlarda yeralmakta ve kararlarını buradan çıkardıkları sonuçlara göre vermekte; uygulamaya koymaktalardı. İbn Sellâm der ki: İbn Avn, İbn Sirîn'den nakille şöyle demiştir: Ömer bin el-Hattab “Şiir, halkın ilmiydi. Onlar için şiirden daha doğru bir ilim yoktu” demiştir.

el-Câhiz (v.255-869), İslâm öncesi Arapların, çağdaşı olan diğer topluluklar gibi başarılarını ebedileştirme temâyülü gösterdiklerini belirtmektedir. el-Câhiz, Câhiliye Araplarının başarılarını ebedileştirmeyi “yüksek beyânı temsil eden şiirle”; “vezinli şiirler ve kafiyeli sözlerle” yaptıklarını ifade ediyor. Ebedileştirme, “şâirler ve methiyecilerce”, sevilen ve başarılı yöneticilere şiirler inşâd etmek suretiyle, sağlanmaktaydı.⁴⁸

Muhakkak ki başta başarıların ebedileştirilme kaygısı olmak üzere, Câhiliye şiirinin geniş kapsamlı epistemolojik zemini, İslâm öncesi Araplar için ciddi bir geçmiş algısını veyahut da bir tür tarih edinme biçimini de sağlamaktaydı. Nitekim, orijinal eserlerde yeralan Câhilî şiirlerde, geçmişe ilişkin pek çok bilgiyle karşılaşmıştır. Ünlü âlim et-Taberî (ö. 310/923) tarihinde, Arabistan Yarımadası'nda İslâm öncesinde yaşamış ve ortadan kalkmış medeniyetlerden ‘Âd ve Semûd’u anlattığı satırlarda, Câhiliye şiirine referans verir:⁴⁹

Tevrât ehli, ‘Âd, Semûd, Hûd ve Sâlih’in Tevrât'ta olmadığını iddia etseler de onların olayları Araplar arasında Câhiliye ve İslâm'da tıpkı Hz. İbrâhîm ve kavmi gibi bir şöhrete sahipti. Kitabı uzatıp sıkıntı yaratma durumu

---

Kureyş'in hiçbir yiğidi onları yenemedi

el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab ve Me'âdinu'l-Cevher*, Mektebe et-Tevfika, 2003, c. II, s. 374.

⁴⁶ Kenan Demirayak, age, s. 18.

⁴⁷ el-Cumahî, age, s. 8.

⁴⁸ el-Câhiz Acemlerin ise başarılarını bünyânla ebedileştirdiklerini, zamanla Arapların da bünyân işlerine başladıklarını ve onların da şehirler kurduklarını belirtiyor. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, s. 10; *el-Mahâsin*, Kahire, 1993, s. 3.

⁴⁹ et-Taberî, *Târîhu'l-Rusûl ve'l-Mulûk*, Dârû'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, c.I, s. 141.

olmasaydı Câhiliye şiirinden örnekler verirdim ki onlarda Âd ve Semûd ile olayları anlatılır.

Câhiliye toplumunda geçmiş algısını oluşturmada *eyyâmu'l-arab* ve *ilmu'l-ensâbın* sağladığı bilgiye kıyasla şiirin katkısı çok daha fazla olmalıdır. İslâmiyet sonrası kaleme alınan tarihlerde ve diğer eserlerde, nesir ifadelerle birlikte; onları desteklemek üzere yer alan şiirler arasında da geçmişe ilişkin görece yeterlikte bilgi sağlayanları bulunmaktadır. Yeterlikten kastedilen, o dönem insanının değerler silsilesi bağlamında oluşan bir geçmiş ve gerçeklik algısıdır. Diğer topluluklar gibi, Câhiliye Arapları için de geçmişe ilişkin olarak saklanmaya ve anılmaya değer bilgiler, yine geçmişin inşâ ettiği ve hâlin desteklediği özgün gerçeklikler ve değerlerdir: Cesaret, dayanışma, vefa, kutsala saygı, aşk, zaman gibi manevi; ve çöl, deve, içki, ateş, çadır gibi maddi değerler bunlardan bazılarıdır. Şiir rivâyeti aracılığıyla ebedileştirilen bu değerlerle geçmiş, âdetâ bütünleşmiş durumdadır. Tıpkı, kadın şâir Subey'a'nın oğluna Kâbe'yi, onun kutsallığını anlatırken Kâbe'nin ve Mekke'nin tarihinden alıntılar yapması ve hatta paralel zamandaki diğer milletlerin durumuna ilişkin bilgiler vermesi gibi:⁵⁰

Oğlum! Hükümdar Tubba' Mekke'ye gelerek

Onun kutsal mabedini süslü Yemen kumaşları ile örttü

Rabbim (ربى) onun egemenliğini Mekke'de zelil kıldı

Ki böylece Tubba' verdiği sözleri orada yerine getirdi

Kâbe'de yalın ayak yürüdü

Avlusunda kurbanlık 2000 deve kesti

Mekke halkına kestiği genç ve iyi cinsten develerin etini durmadan yedirdi

Onlara süzölmüş bal şerbeti ile arpadan yapılmış içkiler içirdi

Önünde fil ile Mekke'ye saldıran ordu orada taşlanarak mahvoldu

Halbuki uzak bölgelerde Acemlerde ve Hazerlerde egemenlik devam etmektedir.

Görüldüğü gibi, Şâire Subey'a'nın oğluna hitâben *inşâd ettiği* (=söylediği) şiir, gelenek, ahlâk, inanç, kahramanlık, cömertlik, adâlet gibi kutsal kavramlara göndermede bulunmaktadır. Subey'a'nın yukarıdaki şiirle maksadının, doğrudan oğluna Kâbe'nin tarihini anlatmak olmadığı düşünülebilir; ancak, anılan kutsal kavramların Câhiliye toplumundaki

⁵⁰ İbn Hişam, *Hz. Muhammed'in Hayatı (es-Siret'ün-Nebeviyye)*, Çeviren: İzzet Hasan-Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 17.

mevcudiyeti demek olan geçmişin, dönem insanlarındaki ontolojik değeri âdeta şiirin kendisidir.

Diğer yandan, İslâmî dönemde de şiirin tarihsel bilgiyi taşıma rolü devam etmiştir. Bu dönemde de insanlar çoğu zaman içlerinden taşan her türlü hallerini; çeşitli maruzatlarını şiirlere yansıtırlarken; tabii olarak tarihsel bilgilerin de hıfzedilip kuşaktan kuşağa naklini sağlıyorlardı. Örneğin, Hz. Ömer döneminde İranlılarla yapılan Kadisiye Savaşı'nda (636), savaşa katılanlardan Amr el-Has'amî tarafından inşâd edilen şiir de benzer bağlamdadır. Etkileyici mısralarıyla savaşın atmosferini yansıtan şiirde, şâirin duyguları beraberinde mekânın niteliği, savaşan insanların isimleri, savaşın şiddeti gibi çok önemli tarihsel bilgiler bulunmaktadır.⁵¹

*Gece yarısından sonra büyük yıldızlar batmaya başlayınca,
Sevgili Ümeyye'nin hayalleri beni öldürecek şekilde dertlendirdi.
Biz, el-Uzeyb çölündeyiz, onun evi ise Hicaz'dadır; burası en uzak
yerdir.*

*Sevgilinin karanlık gecelerde bu çölleri geçip
Yanımıza gelmesinden başka şaşılacak şey yoktur;
Yanımızda uzun ve sivri dağ heybetiyle durmaktadır.
Devem, Kadisiye kapısında inliyor;
Sa'd b. Vakkas da benim kumandanım.
Sa'd, kötülüğü hayrından az olan bir emirdir,
Eziyetinin uzunluğu Ebu'z-Zenad gibi kısadır.
Allah seni hidayete eriştirsin!
Kudeys kapısındaki kılıçlarımızın yaptıklarını hatırla!
Tekrar tekrar saldırmak zordur.
Öyle akşamlar oldu ki insanlar,
Bir kısmı da olsa, kendilerine iki kuşkanadı ödünç verilse
Uçup gitmek suretiyle savaştan kurtulmayı istiyordu.*

İslâmî dönem başlarında şahıslar, yukarıda altı çizildiği üzere, mâruzatlarını dahi şiirle aktarmaktaydı. Aşağıdaki mısralar, Ebu'l-Muhtâr isimli kişinin halifeye yazdığı mektup niteliğindeki şiirindedir.⁵²

⁵¹ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, Çeviren: Mustafa Fayda, Kültür Bak. Yay., 2002, s. 374.

⁵² el-Belâzurî, *age*, s. 558.

Ey Ömer! Sen, iyi şeyleri emretmek, kötü şeylerden alıkoymak hususunda, Allah'ın emînisin. Sen bizim aramızda Allah'ın emînisin. Kim arşın Rabbi'nin emîni ise, benim gönlüm ona teslim olur. Sen, ilçelerin ve köylerin halkını, Allah'ın malını bol bol yiyecek almak için harcamalarına izin verme! el-Haccac'a adam gönder ve hesabını öğren; Cez' ile Bişr'e de adam gönder; iki Nâfi'in ikisine de adam gönder; Benî Nasr eşrafından olan İbn Gallab'a da adam göndermeyi unutma! (.....) Ey Ömer! Ailem sana feda olsun; sen, onların mallarını ikiye taksim et; onlar, sen mallarını taksim ettikten sonra kendilerinde kalacak yarım hisseye razı olacaklardır. Beni de şahidlik için çağırma! Ben kaybolacağım, ancak o zaman ne tuhaflıklar olacağını görür gibiyim. Onlar savaşa gidiyorlarsa biz de gidiyoruz; onlar geri dönüyorlarsa biz de geri dönüyoruz; ancak onların mal ve servet sahibi olmalarına karşılık bizler servetten mahrumuz.

el-Belâzurî'ye (v.279/892) göre, mektup-şiiir, Hz. Ömer'e ulaşmasının ardından halife, mısralardaki tavsiyeler yönünde düzenlemeler yapmıştır: “Ebu'l-Muhtar'ın adlarını zikrettiği kimselerin mallarını ikiye taksim etti ve yarısını aldı; bir çift ayakkabının bile tekini aldı diğer tekini onlara bıraktı.”⁵³ Erken dönem İslâm toplumunun savaş ve ganimet hukukuna dair ipuçları veren şikâyet dilekçesi tarzındaki bu şiir, yansıttığı tarihsel bilgiler ve şiirin devlet bürokrasisindeki yerini ortaya koyması açısından kayda değer durmaktadır.

Görüldüğü gibi Câhiliye devrinin mevcut koşullarında, âdeta yaşamsal bir niteliği olan Arap şiiri, bu özelliğine binâen geçmişin bilgisinin nesilden nesile aktarılmasında neredeyse tek araçtır. O bu önemli özelliğini *kültürün sürekliliği* gereğince, tarihin yazılı nesirlerle kitaplaştırılıp saklanmasından sonra da kısmen sürdürecektir. Çünkü şiir rivâyeti, geçmiş ve dolayısıyla hâli aydınlatan mısralarıyla okuruna belli bir ontolojik değer katmaktadır. Diğer yandan şiirin Arap toplumundaki estetik beğeni karşılığı da vazgeçilmez durmaktadır. Dolayısıyla Müslüman âlimler çeşitli alanlarda bilgilerini ve argümanlarını ortaya koyarlarken eski ve yeni şiirlere başvurup onları delil göstermeyi sürdürmüşlerdir.

4. *Ahbâr/Âsâr Rivâyeti*

Lisânu'l-Arab'da, kalan şey; hemen peşi sıra gelen; bir şeyden kalan iz; belirti; topraktaki ayak izleri anlamına gelen eser'in (= اثر) çoğulu olan âsâr (= آثار)

⁵³ el-Belâzurî, age, s. 558.

kelimesi, aynı zamanda *haber* kelimesinin çoğulu olarak sunulmaktadır. İlâveten âsâr, okuyarak, söyleyerek, rivâyet ederek geçmişte kalanları anlatmak anlamları taşımaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla Ortaçağ İslâm dünyasında ahbâr ve âsârın eş anlamlı olduğu söylenebilir. Bununla beraber Müslümanlar hicrî II. asır sonları ve III. asır başlarında başladıkları yazılı kaynaklar oluşturma faaliyetleri dâhilinde, tarihî bilgiler içeren edebî nitelikteki eserlerini *ahbâr* olarak adlandırmışlardır.

İslâm öncesi devirleri de ele alan orijinal kaynaklarda Câhiliye döneminde müstakil bir *ahbâr-âsâr* ilminin mevcut olduğuna dâir kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Muhtemelen bunun nedeni *ahbâr-âsâr* rivâyetinin kaynağının Arap kültürünün değil, Yahudi ve Hint-İran başta olmak üzere diğer yabancı geleneklerin olmasıdır. Dolayısıyla İslâmî dönemde ilk temsilcileri de tıpkı Vehb bin Münebbih (114/732), İbn İshak (v.151/768) ve el-Medainî (ö. 228/843) gibi, farklı kültürlerden etkilenmiş ya da köken itibarıyla diğer milletlerden gelen âlimler olacaktır. Yukarıda belirttiğimiz üzere Câhiliye Arap geleneğinde diğer ilimler gibi *ahbâr-âsâr*/tarih de şiire dâhildi.

Sonuç

Makalenin başında değinildiği üzere toplulukların geçmiş ve gerçeklik anlayışlarını, üzerinde yaşadıkları coğrafyalar, onun sunduğu beslenme ve geçim imkânları ve inanç sistemleri gibi *kendiliğinden koşullar* biçimlendirebilmektedir. Hâle ilişkin anlamlı tavırlar geliştirebilmenin; dolayısıyla bilincin mîmârı olan geçmiş, bütün milletler gibi Câhiliye Araplarının da varoluşsal bir değeri idi. İnsanlar onun sayesinde kurdukları kimlikleriyle yaşam karşısında özgün tavırlar geliştirebilmişler; başka bir ifadeyle var olabilmişlerdir.

Esas olarak, soy âdiyeti ve savaş anlatıları çerçevesinde oluşmuş bir dile sahip olan bedevî yaşam tarzında, geçmişin hıfzı temel olarak ensâb, megâzi ve şiir rivâyetiyle sağlanmaktaydı. Yine de bunlar arasında, bütünüyle vezinli sözlerden oluşan şiirin göçebe Arap toplumundaki yeri başkadır. Bedevî insanın hemen tüm hayat pratiklerini kuşatan; ritmik yapısı nedeniyle kolayca ezberlenen ve üstelik ruha da nüfuz eden şiirin, rivâyet kurumu aracılığıyla nesilden nesile aktarılarak Câhiliye *Arabının* tarih bilincini de inşa etmiş olduğu düşünülmektedir.

⁵⁴ İbn Manzûr, *age*, c. I, s. 25.